

IQBOL MIRZO SHE'RIYATIDA ANTONIMIYA HODISASI

Kabuljonova Gulbahor Komiljonovna

Andijon davlat universiteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

Yoqubboyeva Shoxista To'raxon qizi

Andijon davlat universiteti lingvistika mutaxassisligi

2-kurs magistranti

shoxistayoqubboyeva@gmail.com

ARTICLE INFO

ABSTRACT:

ARTICLE HISTORY:

Received:10.04.2025

Revised: 11.04.2025

Accepted:13.04.2025

KEYWORDS:

leksik va kontekstual
antonimlar,
frazologizmlar,
antonimik juftlik,
semantik-stilistik
xususiyatlar.

ushbu maqolada O'zbekiston xalq shoiri Iqbol Mirzoning she'riyatida qo'llanilgan antonimiya hodisasi leksemalar va frazeologizmlar o'rtasida tahlil qilingan. Adib ijod jarayonida turli maqsadlarda antonimlardan foydalangan. So'z takrorini oldini olish, so'zning ma'no ifodalash qiymatini oshirish va she'rlarining rang-barang bo'yoqdorlikka ega bo'lishida antonimiya hodisasi muhim rol o'ynaydi. Maqoladagi she'riy misralarning barchasi "Ko'zlaringga termulsaydim" she'riy to'plamidan olingan.

Badiiy asar tilida poetik individuallikni ta'minlash uchun ijodkorlar barcha til birliklaridan unumli foydalanishadi. Xususan, antonimlar adiblar, shoirlar maqsadini tugal ochib berishda asosiy vosita sanaladi. "Antonimiya so'z juftligida muayyan leksik ma'noning o'zaro qarama-qarshi bo'lishidir. Ya'ni o'zaro qarama-qarshi ma'noga ega so'z juftligi antonim deyiladi" [2, 178]. Tilda antonim so'zlarning mavjudligi badiiy nutqning ifodaliligi, ekspressivligi, ta'sirchanligini ta'minlashda qulay vositalardan biridir. Shoir va yozuvchilar voqelikni narsa va hodisalarning belgi-xususiyatlaridagi farqli tomonlarini ko'rsatishda, bir-biriga qarama-qarshi qo'yib tasvirlashda kuchli stilistik vosita sifatida antonimlardan o'rinli foydalanadi.

U kun ham, u to'n ham qoldi o'tmishda,

Ovro'paning kalta cho'poni keldi.

Azada, bayramda, uyda-yu ishda [1,37].

Ushbu misralarda qo'llangan "Aza" va "bayram" so'zlari antonim juftliklaridan biri hisoblanadi. Aza – qayg'u, motam, g'am kechiriladigan holat, bayram – quvonch, shodlik, tantana. Shuning uchun so'zlar leksik antonimlar (yoki grammatik antonimlar) toifasiga kiradi. Bu juftlik ko'pincha badiiy matnda qarama-qarshi holatlar, kayfiyatlar yoki voqealar ketma-ketligini ifodalashda ishlatiladi. Iqbol Mirzo ham bu orqali hayotdagi ziddiyatlarni poetik ifoda qiladi.

Antonimlar qarama-qarshi ma'no ifodalash uslubi va ishlatilish kontekstiga qarab leksik va kontekstual antonimlarga bo'linadi. Leksik antonimlar lug'aviy ma'noda bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan so'zlar hisoblanadi. Ular alohida olinganda ham antonimlik ma'nosini yo'qotmaydi. Quyida Iqbol Mirzo she'riyatida qo'llanilgan leksik antonimlar bilan tanishamiz.

Bozorda – shaytonning to'yxonasida

Raqs tushib, isiriq tutatib yurar farishta [1,61].

Bu yerda Iqbol Mirzoning o'tkir iste'dodi, ziddiyatlar orqali chuqur ma'no berish uslubi yaqqol seziladi. "Shayton" — "farishta" juftligi leksik-semantik (grammatik) antonimlarga kiradi. Ular lug'aviy jihatdan doimiy qarama-qarshi tushunchalarni ifodalaydi: Shayton – yovuzlik, yomonlik timsoli, farishta – ezgulik, poklik timsoli. Bu — klassik, diniy-madaniy asosga ega bo'lgan doimiy antonim juftlik.

Ishq qadimiy masaldir:

Ham zahar, ham asaldir.

Ikkisiga kosa bir,

Asaldayin zaharim [1,79].

Bu she'r parchasi juda chuqur ma'no va badiiy ifodaga ega — ayniqsa ishq tushunchasi atrofidagi qarama-qarshiliklar orqali tuyg'ular ziddiyatini juda go'zal yoritadi. "Zahar" — "asal" leksik antonimlardir. Zahar – halokatli, zararli, yomon, asal – shirin, yoqimli, foydali. Ular lug'aviy jihatdan hamisha qarama-qarshi ma'noga ega. Shoir bu ikki tushunchani ishq orqali birlashtirgan: ishq ham azobli, ham lazziyatli. "Asaldayin zaharim" – metaforik ziddiyat, bu misrada kontekstual antonimlik kuchaytirilgan. "Zaharim" — azob, og'riq, ammo "asaldayin" — uni shirin qilib ko'rsatadi. Demak, bu ziddiyatli obraz — og'riq ichidagi lazziyat, azob ichidagi baxt g'oyasini beradi. Bu ifoda kuchli stilistik kontrast orqali yaratilgan, shoirning poetik mahoratini yaqqol ko'rsatadi.

Ikki qayiq boshin tutgan bo'lar nobud:

Birining ismi – beshik, biri – tobut [1,162].

Misralarda qo'llangan "Beshik" — "tobut" leksik antonimlar guruhiga mansubdir. Beshik — yangi tug'ilgan chaqaloqning uyi, hayotning boshlanishi, yashash, o'sish, umid, tobut — o'lim, hayotning oxiri, halokat. Bu ikki so'zning qarama-qarshiligi juda aniq — bir tomondan hayot, boshqa tomondan o'lim, boshlanish va tugash. Ajratib ko'rsatilgan misralarda shoir hayot va o'limning ajralmasligini, ulardagi ziddiyatni, bir-birini

to'ldiruvchi holatlarini ko'rsatadi. Beshik va tobut kabi qarama-qarshi tushunchalar orqali hayotning o'tuvchanligi va beqarorligini ifodalaydi.

Kontekstual antonimlar faqat ma'lum kontekstda, matn doirasida bir-biriga qarama-qarshi bo'lib chiqadi, lug'aviy jihatdan ular antonimlar hisoblanmaydi, lekin she'r yoki matnda qarama-qarshi mazmunni ifodalashga xizmat qiladi.

Bo'm-bo'sh yuragimda kashf etdim sizni,

Bilmayman bu baxtmi yoki omadim.

Yoshli ko'zlarimga berkitdim sizni,

Ammo sevaman deb ayta olmadim [1,33].

Ajratib ko'rsatilgan "kashf etdim" va "berkitdim" so'zlari o'zaro munosabati jihatidan kuchli kontekstual antonimlik yaratadi. Kashf etdim – ochdim, topdim, yuzaga chiqardim, ya'ni aniqlik va oshkoralik ifodasidir, berkitdim – yopdim, yashirdim, ichimga soldim, ya'ni yashirinlik, sir saqlash ifodasidir. Bu juftlik doimiy antonim sifatida lug'aviy ro'yxatlarda keltirilmaydi, shuning uchun leksik antonimlar emas. Ammo mazmunan, kontekstda ular kuchli ziddiyat yaratgan. Bu holat orqali ichki kechinma va tashqi ifoda o'rtasidagi ziddiyat, ochish istagi va sukunat majburiyati go'zal poetik tarzda ifodalangan

Seni obqochib ketaman!

Gulgun qo'shiqlar mamlakatida

O'tli o'lan aytib o't-o'lan aro,

Tillaqo'ng'izlarning saltanatida

Xon qizi bo'lursan, men, mayli, gado... [1,57]

"Xon qizi" va "gado" — kuchli ijtimoiy va badiiy ziddiyatni ifodalovchi obrazlar. Xon qizi — hukmdor, boy, yuqori tabaqa vakilining qizi; hashamat, izzat, martaba timsoli, gado — faqir, muhtoj, kambag'al; ko'pincha tilanchi yoki past tabaqadagi odam ma'nosida ishlatiladi. Bu juftlik kontekstual antonim sifatida ishlatiladi. She'riyatda ko'pincha imkonsiz muhabbat, taqiqlangan rishtalar, yoki ruhiy tenglikka qaramay ijtimoiy tengsizlikni ko'rsatishda ishlatiladi.

Antonimiya hodisasi faqatgina leksemalarda emas, balki frazeologizmlarda ham uchraydi. Antonimiya hodisasini belgilash, birinchidan, iboralarning lug'aviy ma'nosini chuqurroq anglashga olib kelsa, ikkinchidan, ko'p ma'nolik hodisasida bir iboraning ma'nolarini o'zaro farqlashga yordamlashadi, uchinchidan, sinonimlarni belgilashda ham foyda keltiradi [3,441].

Iqbol Mirzo she'rlarida bir-biriga antonim bo'la oladigan iboralar ham juda ko'p qatnashgan bo'lib, ular ifodalilikni kuchaytirish uchun, qarama-qarshi tushunchalarni, fikr, obraz, narsalarni, shaxslarning xarakterlarini qiyoslash yoki bir xil narsa-hodisalarning daraja jihatidan qarama-qarshi holatini tasvirlash uchun xizmat qiladi.

Biz oh ursak, har oshiqdan ko'ra oshiq ohimiz bor,

Ko'ylagining shamolidan samolarda xokimiz bor.

Ko'nglimiz yo'q, dog'imiz bor, dog'i yo'q dilxohimiz bor,

Gunohkormiz, ko'ngil berdik, endi tan olmog'imiz bor,
Qalbimizni qayta bersin, tashlasin ostonasiga,
Buncha jafo qilmasalar begonaning bolasiga! [1,149].

“O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati”da Ko'ngil bermoq iborasi “Sevmoq, oshiq bo'lmoq” ma'nosini, ko'ngli yo'q iborasi esa “Istamaslik” ma'nosini bildirishi ko'rsatib o'tilgan [4,153]. Yuqordagi she'riy misralarda ko'ngli yo'q va ko'ngil bermoq iboralari o'zaro zidlanib antonimlikni yuzaga keltirgan.

O'rgimchak to'rini daryoga soldim,
Tillo baliq tutib, ziyoga soldim,
O'zimning jonimni baloga soldim.
Shu shirin jonimni saqlagim keldi,
Oyog'ingni quchib yig'lagim keldi [1,77].

Shoir ushbu she'rda dunyo tashvishlaridan charchaganlari, jonini ba'zan baloga solgani, o'zini qiynagani ba'zan shu jonini azoblardan, qiyinchiliklardan saqlagisi kelgani, hammasidan ham yorning oyog'ini quchib yig'lagisi kelganini tasvirlamoqda. Jonini baloga solmoq va Jonini saqlamoq iboralari o'zaro zidlanib antitezani yuzaga keltirmoqda.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston xalq shoiri Iqbol Mirzo she'riyatida qo'llanilgan antonimlarning semantik va stilistik xususiyatlarini tadqiq etish o'zbek tili lingvopoetikasini boyitishga va taraqqiy ettirishga xizmat qiladi. Shoir tomonidan yaratilgan individual antonimlar shoir she'riyatining o'ziga xosligi, betakrorligini o'zida namoyon etgan va ular shoir she'riyatining gultoiji hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Iqbol Mirzo. Ko'zlaringga termulsaydim. – Toshkent: Sharq, 2020.
2. Mirtojiev M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2004. –B.178
3. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. Darslik. –Toshkent: Universitet, 2006.
4. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1978.
5. Mamatova, N. K., Israilova, N. K., Mamatov, R. R., & Sodikov, D. K. (2021). German Education system and its pedagogical significance in the world Education system. International journal of innovations in engineering research and technology, 8(04), 99-102.
6. Xudaberdiyevna, I. N. (2023). STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF GERMAN YOUTH SLANG. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 10(10), 285-288.
7. Israilova, N. (2023). KIEZDEUTSCH SOTSIOLEKTINING ZAMONAVIY NEMIS TILIDA PAYDO BO'LISHI. Центральноеазиатский журнал образования и инноваций, 2(6 Part 4), 5-8.

8. Исраилова, Н. (2023). ГРАММАТИЧЕСКИЕ И ФОНЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ KIEZDEUTSCH. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(6 Part 2), 114-117.

9. Исраилова, Н. Х. (2015). Заимствования из других языков как способ обогащения лексического состава языка в процессе глобализации. Наука и мир, (10-2), 15-17.

10. Matqosimova, M. E. Q. (2022). SMS LARDA ELLIPTIK STRUKTURALAR. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2(12), 181-186.

